

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Pracovní verze

7. Regionální struktury služeb a obchodu. Úloha trhu při formování prostorového obslužného systému.

STRUKTURA KAPITOLY

7.1 Služby a jejich význam

7.2 Klasifikace služeb pro obyvatele

7.3 Klasifikace služeb pro komerci

7.4 Uspořádání služeb v území

7.5 Nové formy obslužných středisek a jejich určování

7.6 Vývoj a budoucnost služeb

Úvod

Kapitola se věnuje jedné z nejsložitějších problematik geografie – geografii služeb. Zabývá se definicí služeb a jejich významem, rozčleňuje služby pro obyvatele do druhů, stejně tak služby pro komerci. Zabývá se uspořádáním služeb v území, přičemž hlavním cílem je vymezení obslužných středisek v území. Služby prodělávají rychlý vývoj co do jejich struktury i územního rozložení – vývoje a budoucnost služeb.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Vzhledem k tomu, že slovo služby je používáno v různých významech, je nutné alespoň jednoduše definovat služby, kterými se geografie služeb zabývá. Obecně můžeme říci, že služby jsou nehmotné výsledky práce. Ve většině případů je poměrně lehké odlišit služby od materiálních produktů. (Problematické případy se objevují v oblasti informačních médií – od tisku knih a časopisů, přes tvorbu filmů až ke kódování paměti počítačů.)

Služby zahrnují i aktivity ve výrobních firmách (jako je např. administrativa, marketing nebo výzkum), zvláště v současnosti dochází k významné terciarizaci sekundéru. Služby jsou také více než kterýkoliv jiný sektor součástí tzv. neformální ekonomiky. Obslužné aktivity jsou tedy rozsáhlou a extrémně heterogenní skupinou aktivit. Často jsou používány klasifikace obslužné sféry podle vlastnictví (veřejné a soukromé služby) nebo podle typu produktu – obchod (maloobchod a velkoobchod), doprava, stravování, ubytování, zdravotnictví, školství, administrativa atd. Vzhledem k lokalizaci obslužných aktivit jsou často služby klasifikovány na základě hierarchie, tj. na základě vzdálenosti, do které jsou služby poskytovány (nebo zboží prodáváno) a na základě počtu spotřebitelů, které potřebují, aby byly ještě ekonomické. Rozlišujeme obslužné aktivity „nižšího řádu“ zásobující spotřebitele na malé vzdálenosti, ale o vysoké frekvenci a obslužné aktivity „vyššího řádu“ zásobující spotřebitele na velké vzdálenosti komoditami s malou frekvencí využívání. Hierarchie je pochopitelně složitější než zde uvedená modelová situace.

Základními problémy geografie služeb jsou:

- *prostorové uspořádání služeb*
- *hierarchická struktura služeb a z toho vyplývající vymezení obslužných středisek v sídelní síti*
- *mobilita za službami a vymezení sfér vlivu obslužných středisek*

Obslužné aktivity jsou tedy rozsáhlou a extrémně heterogenní skupinou aktivit. Často jsou používány klasifikace obslužné sféry podle vlastnictví (veřejné a soukromé služby) nebo

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

podle typu produktu – obchod (maloobchod a velkoobchod), doprava, stravování, ubytování, zdravotnictví, školství, administrativa atd.

Vzhledem k lokalizaci obslužných aktivit jsou často služby klasifikovány na základě hierarchie, tj. na základě vzdálenosti, do které jsou služby poskytovány (nebo zboží prodáváno) a na základě počtu spotřebitelů, které potřebují, aby byly ještě ekonomické. Rozlišujeme obslužné aktivity "nižšího řádu" zásobující spotřebitele na malé vzdálenosti, ale o vysoké frekvenci a obslužné aktivity "vyššího řádu" zásobující spotřebitele na velké vzdálenosti komoditami s malou frekvencí využívání. Hierarchie je pochopitelně složitější než zde uvedená modelová situace.

Základními problémy geografie služeb jsou:

- prostorové uspořádání služeb
- hierarchická struktura služeb a z toho vyplývající vymezení obslužných středisek v sídelní síti
- mobilita za službami a vymezení sfér vlivu obslužných středisek

Obslužná střediska

Pro provoz jednotlivých obslužných zařízení je nezbytnou podmínkou, pokud mají být ekonomické, koncentrace do vybraných sídel, kterým říkáme obslužná střediska.

Při výběru středisek můžeme podle Dickinsona a Smailese použít následující metodické přístupy:

- 1) vymezení středisek na základě údajů o funkci, kapacitě a využití zařízení maloobchodu a služeb v sídlech
- 2) na základě velikosti obsluhovaného území, tedy na základě obslužných procesů mezi sídly.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Charakteristiky založené na údajích o zařízeních maloobchodu a služeb jsou nazývány statickými charakteristikami a využívají dat běžně zjišťovaných statistickými úřady. Charakteristiky založené na zjišťování obslužných procesů mezi sídly jsou nazývány dynamickými charakteristikami a používají dat z anketárních šetření o spádovosti obyvatelstva.

Výběr středisek na základě statických charakteristik

Autoři vymezující střediskovost sídel na základě statických charakteristik většinou metodicky vychází z Christallerovy teorie centrálních míst a vymezují střediskovost sídla:

- 1) podle druhů funkcí sídla
- 2) podle přebytku významnosti sídla.

Určení střediskovosti sídla podle druhů funkcí sídla

Poměrně rozsáhlá skupina autorů určuje střediskovost sídel podle koncentrace druhů zařízení maloobchodu a služeb v sídlech, nebo podle výskytu specializovaných druhů zařízení. Zde je potřeba jmenovat rozsáhlý výzkum Smailese (1967) provedený na území Anglie a Walesu ve 40. letech. Střediskovost je určována podle vybraných druhů obchodu a služeb, na základě, kterých je vybráno pět hierarchických úrovní středisek. Otázkou střediskovosti sídel se zabývá Berry (1967) v práci o střediscích služeb a rozmístění maloobchodu ve venkovských oblastech států Iowa a Jižní Dakota v USA. Prokazuje závislost počtu druhů zařízení obslužné sféry v sídle na počtu obyvatel Pomocí faktorové analýzy určuje soubor typických funkcí pro hierarchické úrovně měst, malých měst a vesnic (dělí sídla do skupin, které se liší investicemi do obslužné sféry, počtem druhů zařízení a počtem obyvatel).

Určení střediskovosti sídla založené na metodě hodnocení koncentrace druhů funkcí sídla však můžeme považovat za málo výstižné, neboť bere v úvahu pouze

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

potenciální možnost sídla být střediskem. Nejistíme, zda sídlo skutečně funguje jako středisko i pro své zázemí, protože obslužná vybavenost sídla odpovídá především jeho populační velikosti a teprve v druhé řadě velikosti obsluhovaného zázemí. Tato metoda je spíše orientační a může být opodstatněná v případech, kdy nejsou dostupná jiná data, která by lépe charakterizovala střediskovost sídla, nebo pokud je doplněna ještě dalšími charakteristikami.

Určení střediskovosti sídla podle tzv. přebytku významu

Tento metodický přístup je založen na kvantifikaci tzv. přebytku významu sídla, tj. zjišťujeme, zda sídlo dosahuje vyšší ukazatele než by podle průměrných ukazatelů na 1 obyvatele ve zkoumaném území a vzhledem k počtu obyvatel v sídle mělo dosahovat. Určení střediskovosti tímto způsobem se opírá především o ukazatele:

- 1) počtu obslužných zařízení
- 2) kapacity obslužných zařízení
- 3) využití obslužných zařízení.

Základy teorie centrálních míst vypracoval v 30. letech německý geograf CHRISTALLER, a dále ji rozpracoval německý ekonom LÖSCH ve 40. letech. Oba teoretikové se shodují v představě o prostorovém uspořádání obchodů pro optimální distribuci jednoho zboží; rozchází se však, pokud jde o lokalizaci obchodů pro více druhů zboží. Christaller vycházel od největšího centra a postupoval „shora dolů“, Lösch naopak vyšel od nejčastějšího zboží a postupoval „zdola nahoru“ (tento přístup je bližší hustě osídlené krajině, jako je zázemí měst). Löschova „ekonomická krajina“ se používá pro rozmístění průmyslu a Christallerova hierarchie je základem při analýzách maloobchodu a služeb. Tržní oblast pro jedno zboží

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Předpokládejme, že shodní spotřebitelé jsou pravidelně rozmístěni na nekonečné rovině a mohou se pohybovat v libovolném směru, který si vyberou (tuto plochu obvykle nazýváme „dopravní povrch“). Obchodník chce prodávat zboží x a nabízí je zákazníkům za cenu p . Zákazník, aby mohl zboží koupit musí ještě zaplatit $m \cdot t$ za návštěvě prodejny (m je např. počet km, t jsou náklady na 1 km, takže skutečná cena, kterou zaplatí za zboží je $p+mt$). Každý zákazník má křivku poptávky po zboží x takovou, že úměrně stoupající ceně klesá poptávka

po zboží (viz obr. 3.2). Tato křivka poptávky je stejná pro každého zákazníka. Při ceně p je spotřeba q_1 , při ceně $p+mt$ je spotřeba q_2 . Spotřebované množství je tedy funkcí ceny, kterou platí spotřebitel ve svém bydlišti. Protože doprava je stejná ve všech směrech, je možné sestavit kužel poptávky kolem prodejny. Kužel vyjadřuje klesající objem poptávky (spotřeby) se vzdáleností, způsobený vzrůstem ceny v důsledku zvýšení dopravních nákladů. Ve vzdálenosti r je cena $p+rt$ a spotřebované množství je nulové). To je maximální ekonomický dosah prodejny. „Ideální“ tržní oblast prodejny je tedy kruh o poloměru r .

Síť prodejních oblastí pro jedno zboží. Jaké bude uspořádání kuželů v rovině, máme-li jich umístit maximum? Rozsah prázdné, neobsluhované plochy bude nejmenší a nejvíce obyvatel bude obsluhováno tehdy, jestliže obchody budou hexagonálně uspořádány – každá prodejní

oblast bude sousedit se šesti jinými. Ve skutečnosti neexistuje neobsluhovaná plocha mezi prodejními oblastmi. Tedy oblasti se překrývají a obchodníci soutěží o zákazníky v oblastech překryvu. Pokud zákazníci uvažují racionálně – tedy chtějí co nejvíce dostat za své peníze, budou vyhledávat nejbližší prodejnu, aby ušetřili dopravní náklady (pokud nabídka obchodů je stejná). Oblasti překrývání se rozpůlí a prodejní oblasti se stanou šestiúhelníkovými.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

- terciér
- služby a HDP
- služby a zaměstnanost
- terciární, kvartérní a kvinterní sektor
- definice služeb
- služby pro obyvatelstvo (osobní, spotřebitelské)
- služby pro veřejnost
- služby pro podnikání
- výrobní služby
- statistické kategorie služeb
- finanční služby
- služby cestovního ruchu
- právní služby
- reklamní služby
- služby výpočetní techniky
- teorie centrálních míst
- centrální místo a centrální funkce

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

- středisková sídla podle počtu druhů služeb
- středisková sídla podle přebytku významu služeb
- středisková sídla podle velikosti spádu za službami

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Charakterizujte terciér proti ostatním sektorům hospodářství.
2. Jakým způsobem se podílejí služby na tvorbě HDP?
3. Jaký význam mají služby pro zaměstnanost v území?
4. Co je to terciární, kvartérní a kvinterní sektor?
5. Definujte službu, zařízení služeb a druh služeb.
6. Co to jsou služby pro obyvatelstvo a služby pro veřejnost (členění podrobně)?
7. Charakterizujte služby pro podnikání v území.
8. Co všechno zahrnují výrobní služby v území?
9. Jaké znáte statistické kategorie služeb?
10. Jak se v území projevují finanční, právní a reklamní služby a služby cestovního ruchu?
11. Charakterizujte teorii centrálních míst.
12. Jak se vymezují střediska podle zastoupení druhů služeb, přebytku významu služeb a rozsahu spádového území?

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

LITERATURA K TÉMATU

DANIELS, P.W. ed. (1991). Services and metropolitan development: international perspectives. London: Routledge, 331 p. ISBN 0-415-00852-2.

DICKEN, P. (2007). Global Shift : Mapping the Changing Contours of the World Economy. 5th ed. London: Sage. ISBN 0-7619-7149-1.

MARYÁŠ, Jaroslav, VYSTOUPIL, Jiří (2006). Ekonomická geografie. Studijní opora. Masarykova univerzita v Brně, Ekonomicko – správní fakulta, 164 s. Dostupné na: https://is.muni.cz/el/1456/podzim2007/KREG/um/DSO-Ekonomicka_geografie-pracovni_text.pdf

SVOBODOVÁ, Hana, VĚŽNÍK, Antonín, HOFMANN, Eduard (2013). Vybrané kapitoly ze socioekonomické geografie České republiky. Multimediální elektronický výukový materiál. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 66 s. Dostupné na <http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pdf/js13/geograf/web/index.html>

ISBN 978-80-210-6229-0

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

TOUŠEK, Václav, KUNC, Josef, VYSTOUPIL, Jiří (2008). Ekonomická a sociální geografie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly

BUDETE UMĚT

Popsat a vysvětlit:

- definici služeb a stanovit k jejich význam pro různé sféry života lidí
- klasifikovat služby z různých pohledů, a to služby pro obyvatele a služby pro komerci
- charakterizovat možné popsat uspořádání zařízení služeb v území
- definovat obslužná střediska různé hierarchie
- znát základní informace o vývoji a budoucnosti služeb v území

BUDETE SCHOPNI

- zařadit zařízení služeb zjištěných v území do různých druhů a klasifikací
- identifikovat v sídlech služby pro komerci a obyvatele
- popsat a vyhodnotit zastoupení druhů a zařízení služeb v území, v jednotlivých sídlech pro potřeby stanovení středisek obsluhy v území

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Národohospodářská fakulta VŠE v Praze

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.